

ІСМАЇЛ ГАСПРИНСЬКИЙ – ПРОВІДНИК МОДЕРНІЗАЦІЇ ІСЛАМСЬКОГО ПРОСВІТИТЕЛЬСТВА ТА КУЛЬТУРИ В КРИМУ

Elmaz Asanova

ISMAIL GASPIRALI – LEADER OF MODERNIZATION OF ISLAMIC ENLIGHTENMENT AND CULTURE IN CRIMEA

***Анотація:** Ісмаїл Гаспринський був відомим кримсько-татарським інтелектуалом, педагогом, видавцем і політиком пантюркістом, який надихнув рух джадидистів у Центральній Азії. Один з перших мусульманських інтелектуалів в Російській імперії, котрий усвідомлював необхідність реформації у сфері освіти, культури і модернізації тюркських та ісламських громад. Він вважається архітектором модернізму серед тюркських мусульманських підданих Російської імперії. Здобувши освіту в мусульманських школах, в Російській військовій академії і за кордоном (Франція та Османська імперія), він повернувся до Криму, щоб заснувати одне з найважливіших етнічних періодичних видань в історії Росії – «Терджиман» (Перекладач). Ісмаїл Гаспринський вважав, що вплив невірної спрямованої релігійної ортодоксії прирікав мусульман на культурну неповноцінність в умовах сучасної західної технологічної, військової, політичної та інтелектуальної гегемонії. Він стверджував, що прогрес вимагає реформи освіти, викладання сучасної навчальної програми сучасними методами, заохочення соціально-економічного співробітництва та культурних запозичень. Поширюючи свої ідеї за допомогою численних брошур та періодичних видань, він однак залишався досить поміркованим в*

інтелектуальному плані щодо практичного впливу на життя громад, що відчувалося до 1920-х рр. у всій Російській імперії, де жили мусульмани, а також в Туреччині, Єгипті та мусульманській Індії. Ісмаїл Гаспринський поширював свої ідеї в основному через засновану ним в 1883 р. газету «Терджиман», яка проіснувала до 1918 р. У своїх публікаціях він закликав до єдності та солідарності між тюркськими народами і ратував за їх модернізацію через європеїзацію. Він вважав освіту єдиним шляхом модернізації, а, отже, широко виступав за проведення реформи освіти і критикував її традиційну систему в мусульманських школах, в якій велика увага приділялася питанням релігії. Ісмаїл Гаспринський розробив новий метод навчання дітей ефективному читанню на їхній рідній мові і провів реформи навчальних програм.

Зокрема у нашому дослідженні буде проаналізовано період становлення і формування просвітительства кримськотатарського суспільства кінця XIX і початку XX століття, на чолі якого стояв сам Ісмаїл Гаспринський. Саме з його ім'ям пов'язана епоха модернізації, не тільки кримського суспільства, але всього тюркського світу в усіх аспектах, зокрема у сфері освіти, релігії, культури. Також у статті визначена епохальність найбільшого мислителя тюркського світу в соціально-історичній площині через призму його літературної спадщини. З ім'ям Ісмаїла Гаспринського пов'язано заснування та розвиток просвітницького руху народів ісламського Сходу – джадидизму (новий, звуковий спосіб навчання грамоті, у широкому розумінні – оновлення). Цей напрям радикально змінив сутність та структуру початкової освіти в багатьох мусульманських країнах і на Батьківщині свого творця – Криму. Навчання кримськотатарських дітей було надано більш світського характеру. Ісмаїл Гаспринський розробив основу реформування традиційної мусульманської етно-конфесійної системи народної просвіти. Його «нові методи навчання» з успіхом застосовувалися не тільки в

Е. Асанова. Ісмаїл Гаспринський – епонім модернізації ісламського...

Криму, а й у Татарстані, Казахстані, Башкортостані, Таджикистані, Туркменістані, Узбекистані, Азербайджані, Туреччині, Північній Персії та в Китайському Туркестані.

Ключові слова: Ісмаїл Гаспринський, просвітницька діяльність, публіцистика, «Терджиман», прогресивна думка, джадидизм.

Abstract. *Ismail Gaspirali was a famous Crimean Tatar intellectual, educator, publisher and pantyukist politician who inspired the Jadidist movement in Central Asia. He was one of the first Muslim intellectuals in the Russian Empire who recognized the need for reformation in education, culture and modernization of Turkic and Islamic communities. He is considered the architect of modernism among the Turkic Muslim subjects of the Russian Empire. Having been educated in Muslim schools, at the Russian Military Academy and abroad (France and the Ottoman Empire), he returned to the Crimea to found one of the most important ethnic periodicals in the history of Russia called “Tercüman” (Translator). Ismail Gaspirali believed that the influence of misdirected religious orthodoxy doomed Muslims to cultural inferiority in the face of modern Western technological, military, political and intellectual hegemony. He believed that progress required reforming the education system, teaching a modern curriculum with modern methods, cultural borrowings etc. He disseminated his ideas through numerous brochures and periodicals. However, he remained quite moderate in an intellectual sense in terms of practical influence on the life of communities until the 1920s. All over the Russian empire where Muslims lived, as well as in Turkey, Egypt and Muslim India Ismail Gaspirali spread his ideas mainly through the newspaper “Tercüman” founded by him in 1883, which existed until 1918. In his publications, he called for unity and solidarity between the Turkic peoples and advocated their modernization and Europeanization.*

He believed that the only way to modernize society was education. Widely advocating the educational reform and criticizing the traditional education system in Muslim schools, which emphasizes religion, he developed a new method of teaching children effective reading in their native language and implemented curriculum reforms.

In particular, our research analyzes the period of forgoing and formation of the Crimean Tatar society's enlightenment headed by Ismail Gaspirali at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. It is with his name that the era of modernization not only of the Crimean society, but also of the entire Turkic world in the field of education, religion, culture is associated. The article also describes the epoch-making of the largest thinker of the Turkic world in the socio-historical plane, in terms of his literary heritage. The name of Ismail Gaspirali is associated with the foundation and development of the educational movement of the Islamic East peoples called Jadidism (a new, sound method of teaching literacy, "renewal" in a broad sense). This direction has radically changed the essence and the structure of primary education in many Muslim countries as well as in the Crimea, the homeland of its creator. The teaching of Crimean Tatar children became more secular. Ismail Gaspirali developed the basis for reforming the traditional Muslim ethno-confessional system of public education. His "new teaching methods" were successfully applied not only in the Crimea, but also in Tatarstan, Kazakhstan, Bashkortostan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, Azerbaijan, Turkey, Northern Persia and Chinese Turkestan.

Key words: *Ismail Gaspirali, educational activity, journalism, "Tercüman", progressive thought, Jadidism.*

Постановка проблеми. У всі часи історія вбирає в себе факти, події, еволюційні та революційні процеси, на чолі яких безпосереднім діячем є людина. Кожен істо-

ричний період будь-якого суспільства представлений певними особистостями, які в тій чи іншій мірі причетні до певних подій та процесів. Репрезентація цих історичних процесів представлена конкретними особистостями, які регулюють цей факт в історії. У науці використовується термін «епонім», під яким слід розуміти мовні пам'ятки відомій людині, чиє ім'я відображене в її творіннях. Епоніми цікаві тим, що є сховищами культурно-історичного характеру.

Історія Криму тісно пов'язана з кримськими татарами, тому представлена легендарними іменами-епонімами, як Хаджі Менглі Герай (Історія Кримського ханства), Ісмаїл Гаспринський (історія нової епохи просвітництва ХІХ століття), Номан Челебіджихан (створення державності Криму), Бекір Чобан-Заде (розквіт наукової й освітньої думки кримськотатарської інтелігенції), Мустафа Джемільев (історія національного руху за повернення до Криму) та інші.

У нашому дослідженні взято період становлення і формування просвітительства кримськотатарського суспільства кінця ХІХ і початку ХХ століття, на чолі якого стояв Ісмаїл Гаспринський. З цим ім'ям пов'язана епоха модернізації не тільки кримського суспільства, але всього тюркського світу в багатьох аспектах: освіта, релігія, культура.

Особистість Ісмаїла Гаспринського викликала і донині викликає великий інтерес як у вітчизняних, так і у зарубіжних дослідників, про що свідчить кількість наукових публікацій: С. М. Червона «Ісмаїл Гаспринський: пантюркістська ідея в контексті пошуків міжнаціональної злагоди», Н. П. Горшков «До питання становлення елементів громадянського суспільства в творчості Ісмаїла Гаспринського», Ю. Османов, який одним з перших поставив собі за мету реабілітувати добре ім'я І. Гаспринського у збірнику

«Просвітитель Сходу Ісмаїл Гаспринський», монографія В. Ю. Ганкевича «На службі правді та просвіті: короткий біографічний нарис І. Гаспринського», І. Керімов «Жива історія Гаспринського. За матеріалами газети «Терджиман» 1883-1914 рр. у Туреччині за останні роки видано чималу кількість наукових робіт, серед них найбільш фундаментальними є: 4-томний збірник, що включає аналіз творчості Ісмаїла Гаспринського і його творів, автором якого є Явуз Акпінар «Ісмаїл Гаспринський», Х. Киримли «Енциклопедії Ісламу», присвячена Ісмаїлу Гаспринському, що видається в Туреччині, Надир Девлет «Ісмаїл Гаспринський: модерніст, пантюркіст, ісламіст», Ферхат Узункая «Аналіз творів Ісмаїла Гаспринського» та інші. Окремо можна виділити роботу узбецького вченого Зайнабідіна Абдірашідова «Ісмаїл Гаспринський і Туркестан на початку ХХ століття: зв'язки – відносини – впливи».

Слід зазначити про більш ранні роботи: перші дослідження його діяльності з'являлися ще за життя Ісмаїла Гаспринського. Після особистого знайомства з ним свою статтю «Культурний рух серед російських татар» пише відомий сходознавець, мандрівник і агент англійських спецслужб А. Вамбері; однією з перших повномасштабних робіт, присвячених біографії Ісмаїла Гаспринського, є книга Дж. С. Киримли «Ісмаїл бей Гаспирали», яка побачила світ 1934 р.

Велика кількість багатоаспектних досліджень створюють ґрунтовний бібліографічний корпус аналізу творчості просвітителя, який підтверджує значущість особи Ісмаїла Гаспринського і виводить його на рівень епохальної фігури не тільки свого часу, але і сучасності. Він один з видатних багатогранних діячів мусульманського світу: інтелектуал, політик, аналітик і педагог, а головне ре-

форматор, який виступав за прогрес і модернізацію мусульманського суспільства. Його прагнення були спрямовані на здійснення релігійного пробудження, відродження просвітницького ісламу та розвитку мусульманської думки в Східній Європі та Азії.

Основний виклад. Ісмаїл Гаспринський був феноменом свого часу. Своєю діяльністю він здійснив вплив на систему освіти, журналістику і політику Криму, Середньої Азії та Кавказу. Однією з гострих і пріоритетних тем для просвітителя є іслам, а саме: об'єднання мусульман і рішення проблем мусульманської умми під час панування царського режиму.

Ісмаїл Гаспринський був глибоко віруючою людиною, тому його прогресивні погляди не виходили за межі шаріату. У нього основоположною метою було об'єднання і розвиток мусульманської умми на рівень просвітницького та інтелектуального суспільства. Ю. Османов зазначає, що «Гаспринський – це ціла епоха у розвитку освіченості, громадськості, суспільної самосвідомості політичного та духовного життя російського мусульманства. Його газета – «Перекладач», як дзеркало, відображала життя національних «окраїн», – їх пристрасне прагнення до знань, світла, бажання вибитися з відсталості економічної і культурної – глибоко революційний по своїй суті» [Османов 2014: 29].

На відміну від деяких своїх сучасників, він глибоко усвідомлював потенційну силу ісламу й був переконаний в тому, що занепад мусульманського світу – це лише тимчасове явище. Ісмаїл Гаспринський вірив, що іслам, особливо тюркський іслам, проявить себе в майбутньому [Гаспринский 1993].

Його діяльність співпала з періодом панування на території Криму Російської імперії. В історії кримсько-

татарського народу цей час знаменувався пригніченням і занепадом. У зв'язку з цим дуже часто в працях і висловлюваннях Ісмаїла Гаспринського можна зустріти так звану симпатію до чинного режиму. Однак методи лояльності він використовував як інструмент боротьби і збереження народу. У своєму нарисі «До питання про утворення кримських татар», опублікованому під псевдонімом «Татарин» в газеті «Таврида» за 1880 р. № 19, він нарікає на ситуацію, що склалася з кримськими татарами і відкрито пише про це: «Ось уже скоро сто років, як ми в підданстві Росії і серед освічених європейців; але чи багато ми запозичили від них? і на багато ми просунулися вперед по дорозі прогресу? Ці питання легко вирішити лаконічною відповіддю: не дуже і небагато. Скрип наших маджар і досі засмучує найміцніші нерви приїжджих, рано знесилоючи витривалих бичків наших; поля наші, зорані саморобними дерев'яними плугами і боронами, заростають і переповнюються бур'янами; вівчарство і скотарство в жалюгідному стані, а про конярство залишилися тільки одні спогади і розповіді про минуле; поголовне ж незнання і нерозуміння навіть розмовної панівної мови нерідко служило і служить однією з головних причин переселення наших татар до Туреччини, наслідком чого стало спустіння колись багатого і шляхетного Криму, який втратив незамінну робочу силу» [Гаспринский 2017: 43].

Ісмаїл Гаспринський був небезпечний для влади Російської імперії, оскільки, на відміну від російських революціонерів, які приділяли основну увагу соціальним або політичним питанням, він вивчив зсередини, тобто досить тонко, механізм імперської колонізації, випробувавши її вплив і на собі. Це рідкісне для опозиційних або антиімперських кіл знання дозволило кримськотатарському

джадїду виробити унікальні тактичні прийоми, успішно звертати сильні сторони колоніалізму в його слабкість [Возгрин 2013].

Вихід з ситуації, що склалася, Ісмаїл Гаспринський бачив тільки в освіті: «розвиток народу є краща підмога для благоденства краю і добробуту населення, яке, скориставшись вигодами цивілізації, поступово і свідомо поліпшило б свій побут, розвиваючи промисловість і набуваючи багатство. З причини того, що багато татари тепер усвідомлюють необхідність більш широкого навчання [своїх] дітей і що найменший поштовх до цього нас рушив вперед, було б своєчасно і необхідно для всього краю зайнятися цим питанням серйозно і зробити що-небудь і для нас, кримських татар, хоча і з чималими витратами» [Гаспринський 2017: 47].

Коли ж Ісмаїл Гаспринський мав можливість вільно висловлювати свою думку, то він виявляв себе істинним і послідовним націоналістом і навіть явним, відкритим противником росіян. Однак, він рідко робив це публічно [Гаспринський 1993].

Що стосується його праці «Русское мусульманство», де просвітителю багато говорить про зближення з російською культурою, на думку відомого українського сходознавця М. Якубовича, таке прагнення не обов'язково варто сприймати дослівно.

«Перш, ніж перейти до викладу основних ідей цієї праці, які фактично стали ідеологією поміркованості (і це ставить Гаспринського в один ряд з Мухаммадом Абдугом, Рашидом Рїдою та іншими), варто наголосити, що поняття «руське» для Гаспринського було синонімом «сучасне», європейське» й тому не повинно розглядатися в буквальному сенсі. Фактично стосунки між «татарами і руськими»,

про які говорить Гаспринский, були частковим випадком життя мусульманських народів у не-мусульманському оточенні; оскільки більшість мусульман (навіть кавказців) в Російській імперії тих часів називали «татарами», так само Гаспринський під «руськими» має на увазі всіх не-мусульман імперії, більше того, в окремих тезах Гаспринский завуальовано критикує імперський лад, але якби його тези були більш відвертими, то, вочевидь, цензура не пропустила би працю до друку, а тому це саме той випадок, коли доводиться читати між рядків» [Якубович, Ісмаїлов 2019: 80].

На загальній Ісламській конференції в Каїрі, ініціатором якої він сам і був, перш за все піднімав проблеми мусульманської умми, його хвилював розвиток і просвітництво мусульманського суспільства: «Якщо більшість націй цього світу побажають увійти в справи культури і прогресу, то їм достатньо лише дивитися в своє майбутнє. Мусульманська ж громада в протигагу цьому повинна дивитися також і на своє минуле, а інші ж громади споконвіку своїх століть не мають нічого, що вимагає звернути на себе увагу. Все ж попередні роки ісламської громади представляють собою найкращі приклади повчання, прогресу й успіху» [Обращение Исмаила-бей Гаспринского 1907: 658-673.]

Ісмаїл Гаспринський прекрасно розумів, що для того, щоб поширити свої ідеї, донести їх до аудиторії, необхідний друкований орган. Тому зміни чекали не тільки в галузі освіти, а й в області друку. Відома в усьому тюркському світі газета «Терджиман» (Перекладач) стане ковтком свіжого повітря не тільки в Криму, але і за його межами. Намагаючись пояснити необхідність її існування, видавець, звертаючись до своєї аудиторії, пише: «Газета – є

періодичне видання, яке розповідає про події поточного громадського, політичного, економічного і літературного життя народів і країн. Той, хто читає, сидячи вдома, може знати, що робиться і пишеться; може дізнатися багато хорошого і витягти з цього моральну і матеріальну користь. Нарешті, читати різні новини і відомості про життя і справи різних людей, народів – гарне проведення часу, і, у всякому разі, краще, ніж слухати місцеві плітки ... <> газета служить, перш за все, правді й освіті. Правдою вона знищує помилкові, безпідставні погляди і думки; навчаючи, вона відкриває очі населенню; нагострив його вухо, вчить дивитися правильно на речі і розуміти їх. Разом з тим газета знайомить усіх з потребами та інтересами населення і служить його представником» [Переводчик-Терджиман 1883: 3].

Газета «Терджиман», будучи ретранслятором ідей Ісмаїла Гаспринського і його близьких соратників була цікава і, безсумнівно, вплинула на мусульман, що проживали на території Російської імперії. У своїх статтях він тонко критикував релігійні забобони, боровся за звільнення жінок в мусульманському суспільстві та закликав до великого міжкультурному обміну. У зв'язку з цим варто відзначити і внесок Ісмаїла Гаспринського в створення спільнотюркської літературної мови. На його думку, ідентичність однієї нації починається з мови, і тому тюркські народи повинні говорити однією мовою – на спільнотюркській літературній мові. Ісмаїл Гаспринський працював для газети синтетичну мову, яку з легкістю розуміли майже всі тюркомовні народи. Газета «Терджиман» видавалася на тюрко-татарській літературній мові. Її мова слугувала для спільної мети, а саме об'єднання тюркських народів, оскільки на рубежі XIX-XX століть

проблема спільнотюркської літературної мови була ще актуальною. «На думку І. Гаспринського, єдина літературна мова оберігає народ від дискримінації. Питання спільнотюркської літературної мови і нині залишається актуальним. Ідея єдиної мови І. Гаспринського не заперечує вагомість окремих національних мов. Він дотримується думки, що початкові знання і виховання дитина повинна отримати своєю рідною мовою. Єдина мова потрібна для спільних інтересів, цілей і завдань» [Гимадеева 2000: 8].

Неоціненна роль Ісмаїла Гаспринського була в галузі освіти. У другій половині ХІХ століття суспільний розвиток висуває перед тюркським світом нові вимоги. У цей період суспільство потребує нових національних кадрів та інтелігенції, здатної ефективно керувати. Для підготовки таких кадрів потрібно стійка освітня система. Тому Ісмаїл Гаспринський організовує рух перетворення старої навчальної системи на джадидську (нову). «Фактично він був творцем, ідеологом і практичним організатором цілого руху в області просвітництва серед мусульманських народів Росії – джадидизму» [Усманов 1993: 3.] Ним були розроблені основи перетворення кримськотатарської початкової освіти, що стала на кілька порядків вище національно-конфесійних методів і педагогічної практики так званих «російсько-тубільних» початкових училищ.

У статті «Наше чиновництво» він стверджує: «Перше, з чого ми повинні почати – це підготувати до кращого життя наших дітей, щоб майбутнє нашого покоління було багатше знаннями, більш обдароване любов'ю до народу, представником якого воно буде. Тоді воно займе краще становище, ніж ми, і життя його буде більш плідним як для них, так і для мусульманського суспільства» [Переводчик-Терджиман 1888: 35.]

Широко використовуючи сучасні йому досягнення вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки, він створив методичку, пристосовану для початкових шкіл кримських татар та інших тюркомовних народів Російської імперії. Ісмаїл Гаспринський є засновником нового звукового методу у викладанні мови – «усуль ал-джадид» (від арабського слова «джадид» – новий), новометодних або джадидистичних програм, завдяки яким швидкість засвоєння матеріалу збільшувалася в декілька разів. Джадидизм став альтернативою для пануючої довгий час в системі мусульманської освіти «усул кадим» – тобто «старого методу» суть якого полягала в зазубрюванні коранічних текстів, без розуміння прочитаного. Внаслідок відкриття «новометодних» («усуль-і-джадид») шкіл, вони змінили застарілу систему ісламських мектебів і медресе не тільки в Криму. Нові методи навчання з успіхом знайшли своє застосування в Татарстані, Башкортостані, Казахстані, Туркменістані, Узбекистані, Киргизстані, Азербайджані, Туреччині, Північній Персії та Східному Китаї.

«Заслуга Гаспрали в тому, що він з теоретичної області вивів цей метод на широку практичну дорогу, зробивши конкретні рекомендації по його застосуванню та активно втілюючи їх у життя» [Возгрин 2013: 299].

Тобто в школах послідовників Ісмаїла Гаспринського завдяки новому методу арабська грамота освоювалася втричі швидше. Тому звільнялася маса часу, яку вчителі-джадидисти використовували для поглибленого вивчення текстів Корану. Учні повинні були їх переказувати своїми словами, розвивати окремі сюжети і теми, самостійно аналізувати прочитане. В програму були введені заняття зі світських навчальних предметів, в яких завжди була і є практична необхідність. Це були чистописання, рідна мова,

математика. Між іншим, буквений метод дозволяв навчити дитину читати по-кримськотатарському в середньому за 40 днів. Причому цей термін не залежав від рідної мови учнів. Так, не знаючи ні слова на хінді, Ісмаїл-бей саме за 40 днів навчив арабської грамоті маленьких індусів в заснованій ним в березні 1910 р. нового методу в бомбейської мусульманській школі [Возгрин 2013].

На двадцятому ювілеї газети «Терджиман» Ісмаїл Гаспринський, оцінюючи її роль в просуванні новаторських ідей в галузі освіти, зазначає, що саме «Терджиман» сприяв відкриттю та реформуванню тисячі мектебе, збору від меценатів 3 млн. рублів на благодійні та просвітницькі цілі; створення трьохсот науково-популярних і літературних брошур.

Ісмаїлу Гаспринському вдалося реформувати систему освіти, поліпшити становище мусульман не тільки в Криму, але і за його межами. В.Є. Возгрин, спираючись на роботи Ісмаїла Гаспринського, зазначає: «Гаспринський підкреслював, що російські мусульмани далеко обігнали великоруську масу по грамотності («50-60% мусульман і мусульманок можуть читати вільно по-татарськи» – повідомляв він), що народна культура кримських татар і їх одновірців, хоч і в напівпридушеному стані, але існує. Для того, щоб її звільнити, а ще більше – щоб відродити і високу кримськотатарську культуру, було абсолютно необхідно воскресити «славні арабські медресе, які давали свого часу стільки знаменитих трудівників науки і думки» [Возгрин 2013: 311].

Всебічна особистість Ісмаїла Гаспринського була яскраво відображена і в багатьох інших сферах. У 1879 – 1884 рр. у віці 28 років він обіймає посаду міського голови м. Бахчисарай. За цей час йому вдалося збільшити бюджет,

розвинути транспортну інфраструктуру. В. Ю. Ганкевич, ґрунтуючись на архівні документи, представляє критичні записи політика: «У конюшнях та сараях, де утримувалася худоба, треба було дотримуватися чистоти. Сміття та гній мали щодня вивозитися у пристосованих для цього візках, облаштованих ящиках тощо. Вони мали бути щільно закритими. Не допускалося виливу з них. Згідно з документом, коні мали бути без норову та здорові. Місця стоянок розподіляла Управа і кучер, який перебував там, не мав права перспективному пасажирові говорити: Я зайнятий. Без згоди кучера не можна було сідати більшої кількості пасажирів, ніж це передбачалося конструкцією екіпажу. Швидка їзда екіпажів та дорого вулицями Бахчисараю суворо заборонялася» [Ганкевич].

Поряд з тим, що Ісмаїлу Гаспринському як главі м. Бахчисарай вдалося вирішити ряд муніципальних питань, все ж особливе місце він приділяв освіті. Всі його прагнення були спрямовані насамперед на перетворення системи освіти.

Серед численних повсякчасних справ Ісмаїла Гаспринського однією з найважливіших турбот був розвиток народної освіти. Для нього це було справою честі. Він розумів, що однією з найбільш пріоритетних сфер соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства є освіта. Загальновідомо, що її метою є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, виховання моральних якостей, розумових і фізичних здібностей тощо. Насамперед Ісмаїл Гаспринський намагався надавати матеріальну допомогу навчальним закладам, настільки, наскільки це дозволяв скрутний бюджет міста. Із Бахчисарайських статків виділялися кошти на відкриття чотирикласного

училища для дітей усіх національностей [Валеева-Сулейманова 2016].

Він був лідером мусульманського національно-визвольного руху і зіграв важливу роль в роботі трьох мусульманських конгресів 1905 – 1906 рр., а також у заснуванні 1906 р. «Іттіфак-уль-муслімін» (Мусульманський союз), загальної мусульманської політичної партії, яка виражала надії мусульманських лібералів, яка, однак, не змогла вціліти в епоху столипінської реакції, що почалася 1908 р.

Сподвижниками і однодумцями великого вчителя виступають відомі світові особистості: діячі татарського джадидизму Ш. Марджани, К. Насийрі, Р. Фахрутдінова, Д. Валід, Г. Тукая, Ф. Амірхана, Ф. Карімі, Г. Газіза, Г. Ібрагімова, політичні реформатори в проекті культурнонаціональної автономії С. Максуді, Г. Исхаки, Ю. Акчура; ціла плеяда азербайджанських політиків, журналісти, Г. Зардабі, А.Топчібашев, Г. З. Тагієв, Н. Наріманов та інші; відомий Бухарський емір Абдулахад, який підтримував діяльність Ісмаїла Гаспринського у Туркестані та був передплатником його газети «Тержиман», а також пропагував його ідеї в Туркестані й тим самим впливав на інших ханів [Валеева-Сулейманова 2016].

При всій активній і плідній діяльності у Ісмаїла Гаспринського було також багато противників і опонентів з відомими іменами, наприклад, православні місіонери Н. І. Ільмінській, Н. П. Остроумов, які бачили загрозу в його діяльності та газеті «Терджиман», а також в деяких мусульманських громадських діячів, одне з головних джерел поширення негативних явищ серед мусульманського населення та інформували державні органи про шкоду державній політиці Росії з мусульманського питання [Абдирашидов 2011]. Однак незважаючи на це, Ісмаїл Гас-

принський різко відповідав своїм опонентам за допомогою своєї газети, ділового листування та домагався успіхів у відкритті шкіл в Туркестані.

Висновки. Таким чином, Ісмаїл Гаспринський виступив ідейним натхненником і організатором просвітницького руху народів Сходу – джадидизма, нового, більшою мірою світського методу навчання. Інноваційні педагогічні ідеї великого просвітителя значною мірою вплинули на розвиток світської системи освіти тюркських народів Російської імперії, Індії, Китаю та ін. У 1910 р. французьким журналом «Revue de Mond Musulman» Ісмаїл Гаспринський був висунутий кандидатом на присудження Нобелівської премії. Він був нагороджений орденами: «Меджидіє» IV ступеня в Туреччині; «Лева і Сонця» IV і III ступеня Ірані та Бронзовою медаллю Санкт-Петербурзького російського технічного товариства в Російській імперії. Ісмаїл Гаспринський увійшов в історію світової цивілізації як феномен, коли одна людина змінює долю і хід історії цілого народу. Він пробудив від багатовікового сну мусульманство, зробив колосальний внесок в розвиток тюркського, ісламського світу і цивілізації в цілому.

Список літератури

Абдирашидов, З. (2011). *Исмаил Гаспринский и Туркестан в начале XX века: связи-отношения-влияние*. Тюмень: Академия.

Валеева-Сулейманова, Г. (2016). Процессы модернизации в татарском искусстве начала 20 в. *Эхо веков*. ½. С. 78–85.

Возгрин, В.Е. (2013). *История крымских татар: Очерки этнической истории коренного народа Крыма*. Санкт-Петербург: Нестор-История.

Гаспринский, И. (1993). *Россия и Восток*. Казань.

Гаспринский, И. (2017). Ранняя публицистика: 1879-1886 гг. *В Полное собрание сочинений*, т 2: Казань-Симферополь: Институт истории им. Ш. Марджани АНРТ.

Гимадеева, Л.И. (2000). Историко-лингвистический анализ языка газеты «Терджиман» (1883-1918) Исмаила Гаспринского. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук (с.8-20). Казань.

Обращение Исмаила-бей Гаспринского (1907). *Аль-Манар*. 9. С. 658-673.

Османов, Ю.Б. (2014). *Просветитель Востока Исмаил Гаспринский*. Симферополь: Бизнес-Информ.

Ответы на вопросы. (1883). *Переводчик-Терджиман*. 2

Наше чиновничество (1888). *Переводчик-Терджиман*. 18.

Усманов, М.А. (1993). *О триумфе и трагедии идей Гаспринского*. Казань: Фонд Жиен.

Якубович, М., Исмагілов С. (2019). *Іслам у східній Європі: традиція поміркованості*. Київ.

References

Abdirashidov, Z. (2011). *Ismail Gaspirali and Turkestan at the beginning of the 20th century: connections-relations-influence*. Tyumen: Academy.

Valeeva-Suleimanova, G. (2016). The processes of modernization in Tatar art in the early 20th century. *Echo of Ages*. ½. Pp. 78-85.

Vozgrin, V.E. (2013). *History of the Crimean Tatars: Essays on the ethnic history of the indigenous people of Crimea*. St. Petersburg: Nestor-History.

Gaspirali, I. (1993). *Russia and the East*. Kazan.

Gaspirali, I. (2017). Early journalism: 1879-1886. In *Complete Works*, t 2: Kazan-Simferopol: Institute of History. Sh. Mardzhani ASRT.

Gimadeeva, L.I. (2000). Historical and linguistic analysis of the language of the newspaper «Tercüman» (1883-1918) by Ismail Gaspirali. *Abstract of the dissertation for the degree of candidate of philological sciences* (pp. 8-20). Kazan.

The appeal of Ismail-bey Gaspirali (1907). *Al-Manar*. 9. Pp. 658-673.

Osmanov, Yu.B. (2014). *Illuminator of the East Ismail Gaspirali*. Simferopol: Business-Inform.

E. Асанова. Ісмаїл Гаспринський – епонім модернізації ісламського...

Answers to questions. (1883). *Translator-Tercüman*. 2.

Our bureaucracy (1888). *Translator-Tercüman*. 18.

Usmanov, M.A. (1993). *About the triumph and tragedy of Gaspirali's ideas*. Kazan: Fund Zhien.

Yakubovych, M., Ismagilov S. (2019). *Islam in the modern Europe: the tradition of peace*. Kyiv.